

PIOTR MARCHWICKI SDB

ROZWÓJ MECHANIZMÓW OBRONNYCH U KANDYDATÓW DO ŻYCIA ZAKONNEGO

Niniejszy artykuł poświęcony jest omówieniu wyników badań psychologicznych, przeprowadzonych wśród kandydatów do życia zakonnego i do kapłaństwa ze Zgromadzenia Salezjańskiego w Polsce, a dotyczących rozwoju mechanizmów obronnych. Kilka powodów złożyło się na wybór tej właśnie grupy na osoby badane. Po pierwsze, jednym z podstawowych elementów formacji do życia zakonnego jest troska o rozwój dojrzałości psychicznej kandydatów. Znaczącą rolę pełnią tu mechanizmy obronne – procesy psychiczne funkcjonujące w ciągu całego życia ludzkiego. Np. zbyt częste lub zbyt sztywne używanie pewnych mechanizmów może być między innymi jednym z czynników, które przeszkadzają w kształtowaniu dojrzałej osobowości, a ponadto źródłem trudności w relacjach z innymi ludźmi. Ten drugi aspekt nabiera szczególnej wagi, jeśli weźmie się pod uwagę fakt, iż pole działalności salezjanina obejmuje przede wszystkim pracę z ludźmi.

Po drugie, mechanizmy obronne warunkują postawy, między innymi religijne, i wnoszą w ten sposób wkład do wielu ważnych decyzji życiowych, również i tych dotyczących wyboru stanu życia.¹

Osobny powód wyboru kandydatów do życia zakonnego na osoby badane podyktowany był też brakiem studiów empirycznych nad mechanizmami obronnymi dla tej grupy osób. Wyniki omawianych badań mogą okazać się więc interesujące dla tych, którzy pracują jako wychowawcy w różnego rodzaju domach formacyjnych (nowicjaty, ośrodki studiów filozoficzno-teologicznych) tak Zgromadzenia Salezjańskiego jak i innych zgromadzeń zakonnych, a także w seminariach diecezjalnych.

¹ Por. D. Ihilevich-G. C. Gleser, *Defenses in psychotherapy: The clinical application of the Defense Mechanisms Inventory*, Owosso 1991, s. 3.

1. MECHANIZMY OBRONNE W TEORII I W BADANIACH EMPIRYCZNYCH

Pierwszym, który opisał nieświadome operacje aparatu psychicznego, mające na celu ochronę jednostki przed konfliktami, myślami i emocjami, był ojciec psychoanalizy, Zygmunt Freud. Odkrył on także większą część mechanizmów, o których mówi się dzisiaj oraz zidentyfikował ich najważniejsze własności.²

Pojęcie „mechanizmu obronnego” stało się od czasów Freuda jednym z najważniejszych pojęć psychoanalizy i chociaż pozostałe aspekty teorii psychoanalitycznej były i są krytykowane, mechanizmy zostały szeroko zaakceptowane także przez inne nurty psychologiczne. Zostało również uznane znaczenie jakie mają one dla rozwoju jednostki, dla zrozumienia osobowości, dla przystosowania, a ponadto w psychologii klinicznej i w psychoterapii.³

Powodem, dla którego mechanizmy obronne znalazły tak szerokie przyjęcie, jest prawdopodobnie fakt, że mogą one być obserwowane bezpośrednio w sytuacji klinicznej lub w życiu codziennym i nie jest konieczny duży stopień inferencji, aby rozpoznać je jako fenomen psychologiczny.⁴

Obecnie, choć nie brak różnic między różnymi autorami w ujmowaniu mechanizmów obronnych, istnieje pewna zgoda co do tego, iż są one procesami psychicznymi, możliwymi do wywnioskowania na podstawie zachowania i słów jednostki, których zadaniem jest dokonanie mediacji między popędami, uczuciami i procesami poznawczymi z jednej strony i uwewnętrznionymi zakazami lub rzeczywistością zewnętrzną z drugiej.⁵

Defensive Functioning Scale znajdująca się w Załączniku B do *DSM-IV* podaje następującą definicję mechanizmów obronnych: *Mechanizmy obronne są działającymi automatycznie procesami psychologicznymi, które chronią jednostkę przed niepokojem i przed świadomością tak zewnętrznych jak i pochodzących z wewnątrz niebezpieczeństw lub czynników wywołujących stres. Jednostka jest często nieświadoma tych procesów, gdy one działają. Mechanizmy obronne warunkują reakcję jednostki na konflikty emocjonalne oraz wewnętrzne lub zewnętrzne źródła stresu. Poszczególne mechanizmy obronne dzielą się teoretycznie i empirycznie na grupy zwane poziomami obronnymi.*⁶

² Por. G. E. Vaillant, *The historical origins of Sigmund Freud's concept of the mechanisms of defense*, w: G. E. Vaillant, (red.), *Ego mechanisms of defense: A guide for clinicians and researchers*, Washington 1992, s. 3-5.

³ R. Plutchik, *A theory of Ego defenses*, w: H. R. Conte – R. Plutchik (red.), *Ego defenses: Theory and measurement*, New York 1995, s. 13.

⁴ Por. P. Buckley, *Ego defenses: A psychoanalytic perspective*, w: H. R. Conte – R. Plutchik (red.), *Ego defenses: Theory and measurement*, New York 1995, s. 38.

⁵ Por. A. W. Safyer – S. T. Hauser, *A developmental view of defenses: Empirical approaches*, in: H. R. Conte – R. Plutchik (red.), *Ego defenses: Theory and measurement*, New York 1995, s. 122.

⁶ American Psychiatric Association, *DSM IV. Diagnostic and statistical manual of mental disorders*, Washington 1994, s. 751.

Innymi słowy, zadaniem mechanizmów obronnych jest dostarczenie jednostce iluzji, że kontroluje ona problematyczną sytuację, wtedy gdy kontrola rzeczywista jest z różnych względów niemożliwa. Iluzoryczna kontrola daje ten sam wynik, co kontrola rzeczywista, to jest: zmniejsza niepokój spowodowany przez stres oraz przywraca jednostce na nowo równowagę psychiczną. Istnieją różne formy owej iluzorycznej kontroli dokonywanej przez mechanizmy obronne. Jednostka może zniekształcić rzeczywistość wykluczając myśli, wspomnienia i emocje ze swojej świadomości (np. zaprzeczanie, formacja reaktywna), może zmienić znaczenie postrzeganego niebezpieczeństwa (np. racjonalizacja), może przesunąć źródło niebezpieczeństwa, które istnieje w niej samej na jakiś obiekt zewnętrzny (np. projekcja), bądź na odwrót, z obiektu zewnętrznego na nią samą (np. zwrócenie się przeciwko samemu sobie) lub też z jednego obiektu zewnętrznego na inny obiekt zewnętrzny (np. przesunięcie). Jednostka może też zidentyfikować się ze źródłem zagrożenia, jak w mechanizmie zwanym identyfikacją z napastnikiem.⁷

Biorąc pod uwagę znaczenie, jakie mają mechanizmy w życiu psychicznym jednostki, nie dziwi, iż stają się one przedmiotem wielu badań empirycznych⁸. W badaniach tych największą trudność stanowi rozpoznanie samego faktu ich działania, czyli tego, czy są one w ogóle w akcji. Ponieważ mechanizmy obronne są z definicji konstruktami teoretycznymi, mogą być one rozpoznane tylko pośrednio na podstawie analizy widzialnych zachowań i treści komunikacji słownych danej osoby.⁹

Aby móc wywnioskować z zachowania i słów jednostki, iż dany mechanizm obronny jest w działaniu, koniecznym jest spełnienie dwóch warunków: posiadanie listy mechanizmów z ich wzajemnie wykluczającymi się definicjami oraz dysponowanie taką metodą mierzenia, która pozwoliłaby osiągnąć satysfakcjonującą rzetelność pomiaru. Te dwa warunki wstępne stanowią też dwa główne problemy, jakie należy rozwiązać przystępując do badań empirycznych nad mechanizmami.¹⁰

Pierwszy z nich polega na tym, że nie istnieje jedna, akceptowana bez zastrzeżeń przez wszystkich autorów, lista mechanizmów obronnych. Różni badacze, w za-

⁷ Por. K. Polacek, *I meccanismi di difesa nel contesto educativo*, w: „Orientamenti Pedagogici”, 43, 1996, s. 1009.

⁸ Jednym z kluczowych pojęć dla współczesnych badań naukowych, także na polu psychologii, jest pojęcie „poziomu złożoności”. Innymi słowy, dana naukowa metafora wyjaśniająca może zostać umieszczona na kontinuum rozciągającym się od poziomów molarnych do poziomów molekularnych rzeczywistości. Pojęcie „mechanizmu obronnego” należy do tzw. średniego poziomu złożoności, czyli znajduje się między poziomem molarnym lub „makro” (np. diagnoza lub stadium rozwoju), a poziomem molekularnym lub „mikro” (np. określone zachowania lub zdolności). Por. V. Lingiardi – F. Madeddu, *I meccanismi di difesa: Teoria clinica e ricerca empirica*, Milano 1994, s. 8.

⁹ Por. R. Plutchik, *A theory...*, s. 14.

¹⁰ Por. A. W. Safyer-S. T. Hauser, *A developmental view ...*, s. 122-123.

leżności od przyjmowanych przez nich perspektyw teoretycznych, proponują różne liczby istniejących mechanizmów. I tak, w pismach Zygmunta Freuda można znaleźć 18 zidentyfikowanych przez niego mechanizmów obronnych.¹¹ Jego córka, Anna Freud, identyfikuje ich 15.¹² Późniejsi autorzy dodają nowe mechanizmy do tych, które odkryli Zygmunt i Anna Freud lub też redukują ich liczbę. Ihilevich i Gleser proponują prawdopodobnie najmniejszą liczbę mechanizmów, rozróżniając tylko 5 stylów obronnych mierzonych przez ich *Defense Mechanisms Inventory*.¹³ Względnie małą liczbę mechanizmów, bo tylko 8, proponuje również Plutchik.¹⁴ Semrad i in. wyróżniają ich 9¹⁵, Haan rozróżnia 10 procesów obronnych¹⁶ a Jacobson i in. proponują ich 12¹⁷ Vaillant rozróżnia 18 mechanizmów obronnych¹⁸, podczas gdy Bond i in. wymieniają 24 mechanizmy¹⁹ DSM – IV proponuje 31 mechanizmów zebranych w *Defensive Functioning Scale*.²⁰ Największą liczbę osiągnął prawdopodobnie Perry, który rozróżnia 42 różne mechanizmy obronne, wszystkie, według niego, potwierdzone empirycznie²¹, chociaż jego *Defense Mechanism Rating Scales* zawiera tylko 27 mechanizmów²².

Kiedy czyta się listy i definicje mechanizmów obronnych proponowane przez różnych autorów, można zauważyć także różnorodność proponowanego przez nich nazewnictwa. Np. niektóre nazwy mechanizmów są używane tylko przez jednego autora i nie znajdują się u innych. Zdarza się także, że różni autorzy definiują w od-

¹¹ Por. G. E. Vaillant, *The historical origins...*, s. 8-20.

¹² Por. G. E. Vaillant, *The need for a uniform nomenclature for defenses*, w: G. E. Vaillant (red.), *Ego mechanisms of defense: A guide for clinicians and researchers*, Washington 1992, s. 49; zob. też A. Freud, *Ego i mechanizmy obronne*, Warszawa 1997

¹³ Por. D. Ihilevich-G. C. Gleser, *The Defense Mechanisms Inventory: Its development and clinical applications*, w: H. R. Conte-R. Plutchik (red.), *Ego defenses: Theory and measurement*, New York 1995, s. 224-225.

¹⁴ Por. R. Plutchik, *A theory...*, s. 27-29.

¹⁵ Por. E. V. Semrad i in., *Development of an Ego Profile Scale*, w: „Archive of General Psychiatry”, 28, 1973, s. 71-72.

¹⁶ Por. N. Haan, *Coping and defending: Processes of self-environment organisation*, New York, 1977, s. 35.

¹⁷ Por. A. M. Jacobson i in., *Ego Defense Mechanisms Manual*, w: G. E. Vaillant (red.), *Ego mechanisms of defense: A guide for clinicians and researchers*, Washington 1992, s. 261-278.

¹⁸ Por. G. E. Vaillant, *The need for a uniform...*, s. 52-53.

¹⁹ Por. M. Bond i in., *Empirical study of self-rated defense styles*, w: „Archive of General Psychiatry”, 40, 1983, s. 336.

²⁰ Por. American Psychiatric Association, *DSM IV...*, s. 751-753.

²¹ Por. J. C. Perry, *Defenses and their effects*, w: N. E. Miller (red.), *Psychodynamic treatment research: A handbook for clinical practice*, New York 1993, s. 277.

²² Por. J. C. Perry-M. E. Kardos, *A Review of the Defense Mechanism Rating Scales*, w: H. R. Conte-R. Plutchik (red.), *Ego defenses: Theory and measurement*, New York 1995, s. 285

mienny sposób mechanizmy, którym dają tę samą nazwę lub na odwrót, używają odmiennych nazw dla podobnie zdefiniowanych procesów obronnych.

Vaillant uważa, że różnice w liczbie i nazewnictwie mechanizmów wynikają z faktu, iż mechanizmy są jedynie metaforami i ich identyfikacja wymaga, podobnie jak przy rozpoznawaniu twarzy lub interpretacji przysłów, wyższego poziomu uogólnienia.²³ Plutchik sądzi natomiast, że owe różnice są wynikiem niezdawania sobie sprawy przez wielu autorów z faktu nakładania się na siebie różnych, wymienianych przez nich mechanizmów.²⁴

Innym powodem omawianych tu różnic są też rozbieżności między autorami w ujmowaniu samego zasięgu procesów psychicznych, dla których można stosować nazwę „mechanizmu obronnego” I tak, Vaillant zalicza do procesów obronnych także tzw. mechanizmy dojrzałe, jak altruizm, humor, antycypacja, represja i sublimacja.²⁵ Inni autorzy odrzucają to rozwiązanie argumentując, iż procesy te, przeważnie świadome i posiadające dużą wartość dla przystosowania, nie mogą być zaliczone do mechanizmów obronnych, które w myśl klasycznej koncepcji psychoanalitycznej, reprezentują raczej negatywne i mało pożądane sposoby funkcjonowania aparatu psychicznego.²⁶

Drugim problemem związanym z badaniami empirycznymi nad mechanizmami jest problem wyboru metody ich pomiaru. Ogólnie w badaniach empirycznych stosowane są dwie podstawowe metody: ocena materiału zebranego w czasie rozmowy klinicznej dokonywana na podstawie specjalnych skal oraz kwestionariusze do samooceny. Zaletą pierwszej metody jest bogactwo dostarczanych danych, dzięki czemu mogą być uchwycone bardzo subtelne aspekty procesów obronnych, które chociaż obecne, mogą znajdować się jednak poza świadomością danej osoby. W metodzie tej problematycznym staje się jednak osiągnięcie zadowalającej zgody między ekspertami oceniającymi stosowanie mechanizmów obronnych (*iterater reliability*) i duża różnorodność danych wynikająca ze stylu rozmowy klinicznej i stosowanej metody obserwacji. Poza tym, proces oceny obron jest bardzo czasochłonny i wymaga współpracy przygotowanych ekspertów.²⁷

²³ Por. G. E. Vaillant, *The need for a uniform...*, s. 45.

²⁴ Por. R. Plutchik, *A theory...*, s. 29.

²⁵ Por. G. E. Vaillant, *Theoretical hierarchy of adaptive Ego mechanisms. A 30-year follow-up of 30 men selected for psychological health*, w: „Archive of General Psychiatry” 24, 1971, s. 107-111; tenże, *Natural history of male psychological health. V. The relation of choice of Ego mechanisms of defense to adult adjustment*, w: „Archive of General Psychiatry” 33, 1976, s. 536-543; tenże, *The need for a uniform ...*, s. 49.

²⁶ Por. R. Plutchik, *A theory...*, s. 17-19; N. Haan, *Coping and defending...*, s. 33-36.

²⁷ Por. A. M. Jacobson i in., *An approach to evaluation adolescent ego defense mechanisms using clinical interview*, w: G. E. Vaillant, (red.), *Ego mechanisms of defense: A guide for clinicians and researchers*, Washington 1992, s. 183; A. W. Safyer-S. T. Hauser, *A developmental view...*, s. 122-123.

Metoda wykorzystująca kwestionariusze do samooceny, w przeciwieństwie do poprzedniej ma tę zaletę, iż omija ona problem osiągnięcia zadowalającej zgody między ekspertami oraz skraca wydatnie czas i koszt badania. Wadą tej metody jest to, że osobie wypełniającej kwestionariusz przedstawiona zostaje jedynie ograniczona liczba ustandaryzowanych zdań, a ponadto uzyskane wyniki mogą zawierać pewne zniekształcenia, np. zniekształcenie powodowane przez lęk osoby badanej przed negatywną opinią badacza.²⁸

Do najbardziej znanych skal przeznaczonych do oceny materiału zebranego w czasie rozmowy klinicznej należą *Ego Defense Mechanisms Manual* oraz *Defense Mechanism Rating Scale*. Natomiast najbardziej znane kwestionariusze do samooceny to *Defense Mechanism Inventory* (DMI), *Life Style Index* (LSI) oraz *Defense Style Questionnaire* (DSQ).²⁹

Większość badań empirycznych nad mechanizmami obronnymi pochodzi z ostatnich trzydziestu lat. Dotyczą one rozwoju mechanizmów i zmian, jakie zachodzą w ich używaniu od dzieciństwa poprzez wiek dojrzały aż do starości,³⁰ wartości poszczególnych mechanizmów dla przystosowania³¹, wpływu na używanie

²⁸ Tamże.

²⁹ Pomiar mechanizmów obronnych przy pomocy kwestionariuszy do samooceny (*pen and pencil*) opiera się na założeniu, iż dana osoba posiada właściwą zdolność rozpoznania różnych sposobów własnego zachowania. Może nasunąć się tutaj jednak następująca wątpliwość: w jaki sposób za pomocą kwestionariusza do samooceny można ująć takie procesy jak mechanizmy obronne, będące przeważnie procesami nieświadomymi. Bond wyjaśnia tę wątpliwość wskazując na dwa inne założenia leżące u podstaw stosowania kwestionariuszy do pomiaru mechanizmów obronnych. Po pierwsze, w pewnych sytuacjach stosowane przez daną osobę mechanizmy mogą chwilowo zawieść i wówczas staje się ona świadoma nieakceptowanych przez siebie impulsów i swoich zwyczajnych sposobów obrony przed nimi. Po drugie, często także inni ludzie mogą wskazać danej osobie używane przez nią mechanizmy, na przykład, robiąc głośne obserwacje na temat jej zachowania. Por. M. Bond, *An empirical study of defensive styles: The Defense Style Questionnaire*, w: G. E. Vaillant, (red.), *Ego mechanisms of defense: A guide for clinicians and researchers*, Washington 1992, s. 131.

³⁰ Zob. P. Cramer, *The development of defense mechanisms*, w: „Journal of Personality”, 55, 1987, s. 597-614; G. E. Vaillant, *Theoretical hierarchy hierarchy of adaptive Ego mechanisms: A 30-year follow-up of 30 men selected for psychological health*, w: „Archive of General Psychiatry” 24, 1971, s. 107-118; tenże, *Natural history of male psychological health. V. The relation of choice of Ego mechanisms of defense to adult adjustment*, w: „Archive of General Psychiatry” 33, 1976, s. 535-545; G. E. Vaillant-C. O. Vaillant, *Empirical evidence that defensive styles are independent of environmental influence*, w: G. E. Vaillant (red.), *Ego mechanisms of defense: A guide for clinicians and researchers*, Washington 1992, s. 105-126.

³¹ Zob. S. L. Ablon i in., *Ego defense patterns in manic-depressive illness*, w: „American Journal of Psychiatry”, 131, 1974, s. 803-807; M. Bond-J. Sagala-Vaillant, *An empirical study of the relation between diagnosis and defense style*, w: „Archive of General Psychiatry”, 43, 1986, s. 285-288; H. R. Conte-A. Apter, *The Life Style Index: A self report measure of Ego defenses*, w: H. R. Conte-R. Plutchik (red.), *Ego defenses: Theory and measurement*, New York, 1995, s. 179-201; A. M. Jacobson

mechanizmów takich zmiennych, jak płeć³², pochodzenie etniczne³³ i jakość klimatu rodzinnego w dzieciństwie³⁴

Badania te znacznie rozszerzyły naszą wiedzę o mechanizmach i o roli, jaką pełnią one w życiu psychicznym jednostki. Między innymi, badania nad rozwojem mechanizmów obronnych potwierdzają koncepcje, według których, w ramach ogólnego procesu dojrzewania psychicznego dokonuje się także bardziej specyficzny proces dojrzewania mechanizmów, których formy bardziej pierwotne i niedojrzałe są stopniowo zastępowane przez formy bardziej złożone i dojrzałe. Wyniki tych badań potwierdzają ponadto, iż rozwój mechanizmów dokonuje się nie tylko w pierwszych stadiach rozwojowych, to jest w dzieciństwie i adolescencji, ale w ciągu całego życia.

i in., *An approach to evaluation adolescent ego defense mechanisms using clinical interview*, w: Vaillant G. E. (red.), *Ego mechanisms of defense: A guide for clinicians and researchers*, Washington 1992, s. 181-194; R. F. Morrissey, *The Haan model of Ego functioning: An assessment of empirical research*, w: N. Haan, *Coping and defending: Processes of self-environment organisation*, New York 1977, s. 250-279; J. C. Perry-S. H. Cooper, *An empirical study of defense mechanisms*, w: „Archive of General Psychiatry”, 46, 1989, s. 444-452; P. R. Sammallahti i in., *Comparing two self-reported measures of coping: The Sense of Coherence Scale and the Defense Style Questionnaire*, w: „Journal of Clinical Psychology”, 52, 1996, s. 517-524; G. E. Vaillant, *Theoretical hierarchy of adaptive Ego mechanism: A 30-year follow-up of 30 men selected for psychological health*, w: „Archive of General Psychiatry” 24, 1971, s. 107-118; tenże, *Natural history of male psychological health. V. The relation of choice of Ego mechanisms of defense to adult adjustment*, w: „Archive of General Psychiatry” 33, 1976, s. 535-545; G. E. Vaillant – R. E. Drake, *Maturity of Ego defenses in relation to DSM III axis II personality disorders*, w: „Archive of General Psychiatry”, 42, 1985, s. 597-601; G. E. Vaillant-C. O. Vaillant, *Empirical evidence that defensive styles are independent of environmental influence*, w: G. E. Vaillant (red.), *Ego mechanisms of defense: A guide for clinicians and researchers*, Washington 1992, s. 105-126; G. E. Vaillant i in., *An empirically validated hierarchy of defense mechanisms*, w: „Archive of General Psychiatry”, 43, 1986, s. 786-794.

³² Zob. P. Cramer-T. Carter, *The relationship between sexual identification and the use of defense mechanisms*, w: „Journal of Personality Assessment”, 42, 1978, s. 63-73; S. J. Frank i in., *Sex role attributes, symptom distress, and defensive style among college men and women*, w: *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 1984, s. 182-192.

³³ Zob. G. E. Vaillant-C. O. Vaillant, *Empirical evidence that defensive styles are independent of environmental influence*, w: G. E. Vaillant (red.), *Ego mechanisms of defense: A guide for clinicians and researchers*, Washington 1992, s. 105-126.

³⁴ Zob. G. E. Vaillant, *Natural history of male psychological health. V. The relation of choice of Ego mechanisms of defense to adult adjustment*, w: „Archive of General Psychiatry” 33, 1976, s. 535-545; G. E. Vaillant-R. E. Drake, *Maturity of Ego defenses in relation to DSM III axis II personality disorders*, w: „Archive of General Psychiatry”, 42, 1985, s. 597-601; G. E. Vaillant-C. O. Vaillant, *Empirical evidence that defensive styles are independent of environmental influence*, w: G. E. Vaillant (red.), *Ego mechanisms of defense: A guide for clinicians and researchers*, Washington 1992, s. 105-126.

Autorzy nie są jednak zgodni co do sposobu, w jaki dokonuje się ten proces. Plutchik sądzi np., iż do mechanizmów bardziej pierwotnych dołączają się stopniowo mechanizmy bardziej złożone, które potem – jeśli rozwój psychiczny jednostki postępuje prawidłowo – są używane coraz częściej w stosunku do form pierwotnych.³⁵ Inni autorzy sugerują natomiast, iż formy bardziej pierwotne lub niedojrzałe mechanizmów ewoluują, przekształcając się w formy bardziej złożone. W tym drugim przypadku miałyby się do czynienia z liniami rozwojowymi mechanizmów obronnych.³⁶

Badania dotyczące wartości poszczególnych mechanizmów dla przystosowania pozwalają ponadto stwierdzić, że mechanizmy obronne mniej dojrzałe mają jednocześnie mniejszą wartość dla przystosowania i przejawiają związek z patologiami psychicznymi. Lingiardi i Madeddu zauważają jednak, że jest to prawdą tylko dla osób dorosłych, ponieważ mechanizm mniej dojrzały używany przez dziecko (np. zaprzeczanie) ma zupełnie inną wartość dla przystosowania niż ten sam mechanizm używany przez dorosłego. Tak więc praktycznie dla każdego etapu dojrzewania psychicznego, szczególnie w pierwszych latach życia, należałoby stosować różne podziały czy hierarchie mechanizmów bazujące na kryteriach dojrzałości-niedojrzałości i ich wartości dla przystosowania.³⁷

Wynika z tego, że znajomość mechanizmów stosowanych przez daną osobę może stanowić cenną informację dla procesu wychowania lub psychoterapii. Wychowawca lub terapeuta mogą dokonać oceny adekwatności stosowanych mechanizmów w stosunku do stadium rozwojowego, na którym dana osoba się znajduje. Na bazie tej oceny możliwa jest następnie modyfikacja mechanizmów mniej właściwych dla danego wieku i promocja mechanizmów bardziej dojrzałych.

Jeśli chodzi o samą możliwość modyfikacji mechanizmów obronnych, Ihilevich i Gleser opracowali strategię dotyczące zmian mechanizmów mierzonych przez ich *Defense Mechanisms Inventory*. Według tych autorów można np. zredukować używanie mechanizmów agresywnych, pomagając danej osobie zdać sobie sprawę z tego, iż używa ich ona w niewłaściwy sposób w celu wzmocnienia poczucia własnej wartości lub żeby bronić się przed odrzuceniem ze strony innych ludzi.³⁸

Zmiana mechanizmów w kierunku ich większej dojrzałości i większej wartości dla przystosowania może przyczynić się do polepszenia wzajemnych stosunków

³⁵ Por. R. Plutchik, *A theory...*, s. 26-32.

³⁶ Por. V. Lingiardi-F. Madeddu, *I meccanismi di difesa: Teoria clinica e ricerca empirica*, Milano 1994, s. 20.

³⁷ Por. Tamże, s. 14-15.

³⁸ Por. D. Ihilevich-G. C. Gleser, *Defense mechanisms: Their classification, correlates and mesurement with the Defense Mechanisms Inventory*, Owosso 1991.

między ludźmi, może okazać się też ważnym elementem w zapobieganiu nieprzystosowania i patologii.³⁹

Promocja odpowiednich mechanizmów obronnych ma znaczenie nie tylko dla równowagi psychicznej, ale i dla równowagi fizjologicznej organizmu. Dzieje się tak, ponieważ niektóre mechanizmy, dając jednostce iluzję panowania nad zewnętrznymi lub wewnętrznymi czynnikami wywołującymi stres, blokują reakcje fizjologiczne, które w takich przypadkach normalnie powstają i zapobiegają przez to niepotrzebnemu zużyciu się organizmu, szczególnie jeśli jest on narażony na częste sytuacje stresogenne.⁴⁰ Wyniki badań stwierdzają też korelacje między mechanizmami dojrzałymi a dobrym stanem zdrowia fizycznego.⁴¹

Badania omawiane w niniejszym artykule należą do nurtu studiów nad rozwojem mechanizmów obronnych. Ich celem jest zweryfikowanie hipotezy, według której wraz ze wzrostem wieku zwiększa się zakres używania mechanizmów bardziej dojrzałych, podczas gdy zakres używania mechanizmów mniej dorzałych stopniowo maleje.

2. BADANIA

2.1. Osoby badane

Badaniami zostało objętych 223 kandydatów do życia zakonnego i do kapłaństwa ze Zgromadzenia Salezjańskiego w Polsce⁴²: 44 nowicjuszy (19.7% ogółu osób badanych), 86 postnowicjuszy, w większości studentów filozofii (38.6%) i 93 studentów teologii (41.7%).

Wiek objętych badaniem waha się od 19 do 32 lat i obejmuje przedział 14 lat. W tabeli I przedstawiony jest skład całej grupy osób badanych pod względem wieku.

2.2. Kwestionariusz

W celu przeprowadzenia badania stworzony został kwestionariusz do samooceny w języku polskim: *Kwestionariusz Mechanizmów Obronnych* (KMO). Punk-

³⁹ Por. K. Polacek, *I meccanismi di difesa ...*, s. 1011.

⁴⁰ Por. T. Lidz, *La persona umana: Suo sviluppo attraverso il ciclo della vita*, Roma 1971, s. 545-546.

⁴¹ Por. G. E. Vaillant -C. O. Vaillant, *Empirical evidence that defensive styles are independent of environmental influence*, w: G. E. Vaillant, (red.), *Ego mechanisms of defense: A guide for clinicians and researchers*, Washington 1992, s. 116-117.

⁴² Badania zostały przeprowadzone w lutym 1997 roku i objęły swoim zasięgiem około 74% z około 300 kandydatów do życia zakonnego i do kapłaństwa narodowości polskiej, którzy w Roku Akademickim 1996-97 znajdowali się we wspólnotach formacyjnych Zgromadzenia Salezjańskiego w Polsce.

Tabela 1. Wiek osób badanych

Wiek (lata)	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	Razem
Liczba osób	11	25	25	21	21	18	11	20	26	12	14	9	2	8	223
%	4.9	11.2	11.2	9.4	9.4	8.1	4.9	9.0	11.7	5.4	6.3	4.0	0.9	3.6	100

tem odniesienia dla KMO jest *Defense Style Questionnaire* (DSQ), skonstruowany na początku lat osiemdziesiątych przez M. Bonda i jego współpracowników z Department of Psychiatry del Sir Mortimer B. Davis – Jewish General Hospital w Montrealu (Kanada).⁴³

DSQ został opracowany jako narzędzie pomiaru mechanizmów obronnych tak w celach badawczych, jak i dla diagnozy indywidualnej, szczególnie na początku i w trakcie psychoterapii. Odniesienie do DSQ przy konstrukcji KMO podyktowane zostało faktem posiadania przez kwestionariusz Bond'a licznych potwierdzeń empirycznych wskazujących na skuteczność reprezentowanej przez niego metody pomiaru mechanizmów.

Jako fundament teoretyczny dla KMO wybrana została jedna z najważniejszych konstrukcji teoretyczno-empirycznych dotycząca mechanizmów obronnych, której autorem jest G. E. Vaillant, przedstawiciel kierunku psychiatrii dynamicznej. W hierarchicznym modelu Vaillant'a poszczególne mechanizmy rozmieszczone są na czterech poziomach obronnych, przy czym kryterium umieszczenia danego mechanizmu na danym poziomie stanowi stopień dojrzałości i wartość dla przystosowania, jakie ten mechanizm reprezentuje.⁴⁴ KMO mierzy mechanizmy obronne należące do trzech z czterech poziomów obronnych zaproponowanych przez Vaillant'a: mechanizmy niedojrzałe, neurotyczne i dojrzałe.⁴⁵ Nie wszystkie jednak mechani-

⁴³ Zob. M. Bond, *Defense Style Questionnaire*, Department of Psychiatry. Sir Mortimer B. Davis – Jewish General Hospital, Montreal 1984; tenże, *Manual for the Defense Style Questionnaire*, Department of Psychiatry. Sir Mortimer B. Davis-Jewish General Hospital, Montreal 1991, por. też Por. M. Bond i in, *Empirical study...*, s. 333-335.

⁴⁴ Poziom mechanizmów narcystycznych: zaprzeczanie psychotyczne, projekcja deliryczna, zniekształcenie rzeczywistości. Poziom mechanizmów niedojrzałych: fantazja, projekcja, agresja bierna, hipochondria, acting out. Poziom mechanizmów neurotycznych: intelektualizacja, wyparcie, formacja reaktywna, przesunięcie, dysocjacja. Poziom mechanizmów dojrzałych: altruizm, represja, humor, antycypacja, sublimacja. Por. G. E. Vaillant, *Natural history...*, s. 535-536.

⁴⁵ Poziom mechanizmów narcystycznych został odrzucony jako że jest on charakterystyczny dla populacji pacjentów psychiatrycznych. Tamże.

zmy z modelu Vaillant'a znajdują się w KMO. Dodane zostały natomiast inne, których model Vaillanta nie zawiera (zob. tabela 2).

KMO został opracowany według tzw. racjonalnego modelu konstrukcji testów psychodiagnostycznych;⁴⁶ modelu, według którego został też generalnie skonstruowany DSQ⁴⁷.

Połowa pytań składających się na KMO jest przetłumaczona z DSQ. Odpowiedzi na pytania udziela się na dziewięciostopniowych skalach – identycznych jak te, które zastosował Bond w swoim kwestionariuszu⁴⁸. KMO składa się łącznie z 82 pytań: 41 wziętych z DSQ i 41 sformułowanych od podstaw na podstawie definicji mechanizmów obronnych zamieszczonych w *Defense Mechanism Rating Scales* (DMRS) Perry'ego⁴⁹. Pytania tworzą 14 skal (13 skal mierzących mechanizmy i skala kontrolna).⁵⁰

Chociaż przy konstrukcji KMO wykorzystane zostały prace trzech różnych autorów – Vaillant'a, Bond'a i Perry'ego – to jednak zasadnicze podobieństwo modeli mechanizmów obronnych proponowanych przez tych badaczy⁵¹, łącznie z faktem ich przynależności do tej samej tradycji badawczej⁵², gwarantuje fundamentalną jedność teoretyczną leżącą u podstaw kwestionariusza.

⁴⁶ Por. K. Polacek, *Elaborazione e requisiti delle tecniche psicodiagnostiche*, Facoltà di Scienze dell'Educazione dell'Universetà Pontificia Salesiana, Roma 1991, s. 30-34.

⁴⁷ Bond wykorzystał anlizę czynnikową, aby przydzielić poszczególne mechanizmy obronne, mierzone przez pytania DSQ, do tzw. stylów obronnych, które mogą być uważane za skale kwestionariusza. W KMO poszczególne skale odpowiadają mierzonym przez kwestionariusz mechanizmom obronnym, natomiast sam przydział pytań do poszczególnych skal dokonany został metodą czysto racjonalną

⁴⁸ Np.: Ludzie mówią mi, że nie chcę widzieć tych faktów, które nie odpowiadają moim zapatrywaniom.

Zdecydowanie się zgadzam 1 2 3 4 5 6 7 8 9 Zdecydowanie się nie zgadzam

⁴⁹ Przy formułowaniu nowych pytań zostało wykorzystane włoskie tłumaczenie DMRS. Zob. J. C. Perry, *Scala di valutazione dei meccanismi di difesa*, w: V. Lingiardi-F. Madeddu, *I meccanismi di difesa: Teoria clinica e ricerca empirica*, Milano 1994, s. 117-198.

⁵⁰ Odnośnie rzetelności i trafności skal KMO zob. P. Marchwicki, *Elaborazione di un questionario per il rilevamento dei meccanismi di difesa. Tesi per la Licenza in Psicologia*, Università Pontificia Salesiana. Facoltà di Scienze dell'Educazione, Roma 1997.

⁵¹ J. C. Perry-M. E. Kardos, *A Review of the Defense Mechanism Rating Scales*, w: H. R. Conte-R. Plutchik (red.), *Ego defenses: Theory and mesurment*, New York 1995, s. 284, 290-291, G. E. Vaillant i in., *An empirically validated hierarchy of defense mechanisms*, w: „Archive of General Psychiatry”, 43, 1986, s. 791-793.

⁵² Wspomniana tradycja badawcza dała też najznacniejszy wkład do tej wizji mechanizmów obronnych, którą reprezentuje DSM-IV. Por. V. Lingiardi-F. Madeddu, *I meccanismi di difesa...*, s. 36-38.

Tabela 2 ukazuje obecność mechanizmów mierzonych przez KMO w modelu Vaillant'a⁵³, w DSQ Bond'a⁵⁴ i w SVMD Perry'ego⁵⁵.

Tabela 2. Obecność mechanizmów mierzonych przez KMO w modelu Vaillant'a, DSQ Bond'a i w SVMD Perry'ego.

Mechanizm obronny	Vaillant	Bond	Perry
<i>Mechanizmy niedojrzałe</i>			
Acting out	X	X	X
Agresja bierna	X	X	X
Rozszczepienie	-	X	X
Zaprzeczanie	-	X	X
Projekcja	X	X	X
<i>Mechanizmy neurotyczne</i>			
Omnipotencja-zwalutacja	-	X	X
Formacja reaktywna	X	X	X
Izolacja-Intelektualizacja	X	X	X
<i>Mechanizmy dojrzałe</i>			
Afiliacja	X	-	X
Altruizm	X	X	X
Antycypacja	X	X	X
Humor	X	X	X
Sublimacja	X	X	X

2.3. Wyniki badań

Przed przystąpieniem do badań sformułowana została hipoteza, według której kandydaci do życia zakonnego starsi wiekiem, z reguły bardziej zaawansowani w procesie formacji, w porównaniu z kandydatami młodszymi, są mniej skłonni do używania mechanizmów mniej dojrzałych, to jest z poziomu mechanizmów niedojrzałych i neurotycznych, są natomiast bardziej skłonni do używania mechanizmów dojrzałych.

Sprawdzenie tej hipotezy wymagało obserwacji różnic zachodzących między różnymi poziomami wieku osób badanych w punktacji uzyskanej na skalach KMO.

⁵³ Por. Vaillant G. E., *The need for a uniform...*, s. 49.

⁵⁴ Por. M. Bond i in, *Empirical study...*, s. 336.

⁵⁵ Por. J. C. Perry, *Scala di valutazione...*, s. 124.

W tym celu wyniki uzyskane z aplikacji KMO poddane zostały analizie wariancji z klasyfikacją jednoczynnikową, w której 13 skal mechanizmów obronnych zostało użytych jako zmienne zależne, wiek kandydatów, natomiast, jako zmienna niezależna. Zmienna niezależna podzielona została na trzy grupy wiekowe przedstawione w tabeli 3.⁵⁶ W tabeli 4 przedstawione są natomiast wyniki przeprowadzonej analizy wariancji.

Tabela 3. Trzy grupy wiekowe zmiennej niezależnej

Grupy wiekowe zmiennej niezależnej	Rozpiętość wieku (lata)	Liczba osób
1 grupa	19-22	71
2 grupa	23-26	70
3 grupa	27-32	71

Jak widać w tabeli 4, tylko trzy zmienne wykazują istotną globalną różnicę między trzema grupami wiekowymi: izolacja-intelektualizacja, afiliacja i altruizm ($p < 0.05$).

Następnie został przetestowany poziom istotności różnic między średnimi arytmetycznymi poszczególnych grup wiekowych.⁵⁷ Oprócz izolacji-intelektualizacji, afiliacji i altruizmu istotne różnice między niektórymi grupami wiekowymi zachodzą też dla rozszczepienia, formacji reaktywnej i sublimacji: rozszczepienie – różnica między średnimi 1 i 3 grupy ($p = 0.0487$); formacja reaktywna – różnica między średnimi 1 i 3 grupy ($p = 0.0374$); izolacja-intelektualizacja – różnica między średnimi 1 i 2 grupy ($p = 0.0045$); afiliacja – różnica między średnimi 1 i 2 grupy ($p = 0.0103$); altruizm – różnica między średnimi 1 i 3 ($p = 0.0113$) oraz 2 i 3 grupy ($p = 0.0309$); sublimacja – różnica między średnimi 1 i 3 grupy ($p = 0.0389$).

Tak więc różnice między średnimi grup wiekowych okazały się statystycznie istotne tylko dla sześciu mechanizmów obronnych mierzonych przez KMO ($p < 0.05$, z wyjątkiem izolacji-intelektualizacji, gdzie $p < 0.01$): rozszczepienie⁵⁸ (mechanizm

⁵⁶ Spośród 82 osób w wieku od 19 do 22 lat zostało wyłączonych losowo 11, aby liczebność tej grupy wiekowej odpowiadała liczebności dwóch pozostałych.

⁵⁷ Test post hoc LSD.

⁵⁸ Jednostka stawia czoło konfliktom emocjonalnym oraz wewnętrznym lub zewnętrznym źródłom stresu postrzegając samego siebie albo inne osoby jako całkowicie złych lub jako całkowicie dobrych, nie potrafiąc zintegrować cech pozytywnych i negatywnych w spójne wyobrażenia. Często ta sama osoba jest więc idealizowana lub deprecjonowana. Por. J. C. Perry, *Scala di valutazione...*, s. 134.

Tabela 4. Wyniki analizy wariancji dla 13 mechanizmów obronnych mierzonych przez KMO.

Mechanizm obronny	Grupa 1 (19-22)			Grupa 2 (23-26)			Grupa 3 (27-32)			F	p
	n	<u>M</u>	δ	n	<u>M</u>	δ	n	<u>M</u>	δ		
Mechanizmy niedojrzałe											
Acting out	71	32.55	13.22	68	31.43	13.45	71	32.23	11.99	0.140	0.866
Agresja bierna	69	22.46	10.36	68	22.03	8.11	70	22.82	8.06	0.139	0.867
Rozszczepienie	71	17.27	7.00	70	15.61	7.58	71	15.00	6.00	2.057	0.128
Zaprzeczanie	70	17.33	7.76	68	17.51	7.85	71	16.90	7.64	0.115	0.886
Projekcja	71	15.82	7.05	70	14.06	6.93	67	15.48	7.07	1.240	0.291
Mechanizmy neurotyczne											
Omnipotencja-zwalutacja	70	24.03	9.57	70	21.23	7.78	68	22.09	8.47	1.929	0.146
Formacja reaktywna	69	46.75	13.57	69	44.71	11.77	68	42.59	9.72	2.134	0.119
Izolacja-intelektualizacja	71	30.77	8.40	68	26.43	8.89	70	29.27	9.32	4.286	0.015
Mechanizmy dojrzałe											
Afiliacja	71	34.82	10.77	69	38.93	8.96	70	37.01	8.37	3.332	0.036
Altruizm	71	19.27	5.58	70	18.93	4.65	71	17.08	5.04	3.756	0.024
Antycypacja	71	24.65	6.86	70	23.39	6.21	71	22.85	7.19	1.327	0.266
Humor	69	42.35	12.10	70	43.96	9.93	68	41.79	9.78	0.770	0.468
Sublimacja	71	26.56	9.32	69	28.39	8.26	71	29.42	7.04	2.181	0.113

Różnice w liczebności osób badanych (n) wynikają z pewnej liczby opuszczeń mających miejsce w różnych skalach.

niedojrzały), formacja reaktywna⁵⁹, izolacja-intelektualizacja⁶⁰ (mechanizmy neurotyczne), afiliacja⁶¹, altruizm⁶², sublimacja⁶³ (mechanizmy dojrzałe).

3. INTERPRETACJA WYNIKÓW

Dla izolacji-intelektualizacji i afiliacji istotne różnice zachodzą między średnimi pierwszej i drugiej grupy wiekowej (od 19 do 22 i od 23 do 26 lat), dla rozszczepienia, formacji reaktywnej i sublimacji zachodzą one dla pierwszej i trzeciej grupy (od 19 do 22 i od 27 do 32 lat), natomiast dla altruizmu zachodzą one tak między średnimi pierwszej i trzeciej jak i drugiej i trzeciej grupy (od 23 do 26 i od 27 do 32 lat). Różnice między średnimi zmieniają się, z wyjątkiem altruizmu, w kierunku przewidzianym przez hipotezę, tj. dla mechanizmów obronnych mniej dojrzałych (rozszczepienie, formacja reaktywna, izolacja-intelektualizacja) średnie maleją wraz ze wzrostem wieku osób badanych a dla mechanizmów dojrzałych (afiliacja, altruizm, sublimacja) średnie rosną.

⁵⁹ Jednostka stawia czoło konfliktom emocjonalnym oraz wewnętrznym lub zewnętrznym źródłom stresu zastępując własne myśli lub uczucia, których nie jest w stanie zaakceptować, myślać lub uczuciami diametralnie przeciwnymi. Por. tamże, s. 167.

⁶⁰ Izolacja: Jednostka stawia czoło konfliktom emocjonalnym oraz wewnętrznym lub zewnętrznym źródłom stresu w ten sposób, iż nie potrafiąc doświadczyć jednocześnie elementów emocjonalnych i poznawczych danego przeżycia, wyklucza elementy emocjonalne ze swojej świadomości. Dana osoba traci więc kontakt z uczuciami związanymi z danym wydarzeniem (np. jakieś wydarzenie traumatyczne), pozostaje jednak świadoma elementów poznawczych (np. pewne szczegóły opisowe). Intelktualizacja: Jednostka stawia czoło konfliktom emocjonalnym oraz wewnętrznym lub zewnętrznym źródłom stresu poprzez nadmierne uciekanie się do myślenia abstrakcyjnego w celu uniknięcia kontaktu z nieprzyjemnymi uczuciami. (Ze względu na trudności w ułożeniu pytań, które odnosiłyby się tylko i wyłącznie do izolacji lub tylko i wyłącznie do intelektualizacji, obydwa te mechanizmy zostały połączone w KMO w jedną skalę). Por. tamże, s. 173, 176.

⁶¹ Jednostka stawia czoło konfliktom emocjonalnym oraz wewnętrznym lub zewnętrznym źródłom stresu szukając wsparcia u innych osób. Może w ten sposób zwierzyć się ze swoich problemów, przez co nie czuje się pozostawiona sama sobie ze swoim konfliktem lub problemem. Pozwala jej to też uzyskać rady lub konkretną pomoc od osób, u których szuka wsparcia. Por. tamże, s. 182.

⁶² Jednostka stawia czoło konfliktom emocjonalnym oraz wewnętrznym lub zewnętrznym źródłom stresu zajmując się potrzebami innych osób, ażeby w ten sposób zaspokoić częściowo własne potrzeby. Częściowe zaspokojenie własnych potrzeb poprzez altruizm dokonuje się albo w sposób zastępczy, albo jako pozytywna odpowiedź ze strony innych ludzi. Por. tamże, s. 184.

⁶³ Jednostka stawia czoło konfliktom emocjonalnym oraz wewnętrznym lub zewnętrznym źródłom stresu kanalizując uczucia lub impulsy potencjalnie nieprzystosowawcze w zachowania akceptowane społecznie. Por. tamże, s. 195.

Wyniki bardziej jednoznaczne dotyczą rozszczepienia, formacji reaktywnej i sublimacji, jako że różnice między średnimi zachodzą dla skrajnych grup wiekowych, tj. pierwszej i trzeciej. Mniejsze użycie rozszczepienia i formacji reaktywnej a zarazem większe użycie sublimacji przez kandydatów starszych wiekiem odzwierciedla prawdopodobnie zachodzący proces dojrzewania ich osobowości. Np. mniejsze użycie rozszczepienia może się wiązać z przejściem od wizji świata i innych ludzi typu „białeczarne”, charakterystycznej dla adolescencji, do wizji bardziej „szarej” a przez to bardziej realistycznej, którą nabywa się stopniowo w wieku dojrzałym. Mniejsze użycie formacji reaktywnej może być połączone z nabywaniem większej tolerancji wobec sytuacji konfliktowych lub pociągających za sobą poczucie bycia odrzuconym. Podobnie wzrost w sublimacji może odzwierciedlać procesy dojrzewania osobowości kandydatów bardziej zdolnych do radzenia sobie w momentach stresu poprzez kanalizowanie przeżywanego napięcia w różnego rodzaju konstruktywne zajęcia.

Dla izolacji-intelektualizacji oraz dla afiliacji różnice między średnimi zachodzą tylko między grupami pierwszą i drugą: zgodnie z hipotezą użycie pierwszego mechanizmu obronnego maleje, drugiego rośnie.

Wyjaśnienia wymaga jednakże odmienny od przewidywanego wynik otrzymany dla altruizmu. Inaczej niż to przewiduje hipoteza, użycie altruizmu maleje wraz ze wzrostem wieku osób badanych, a istotne różnice między średnimi zachodzą tutaj nie tylko między pierwszą i trzecią grupą, ale także między drugą i trzecią. Innymi słowy, osoby badane z przedziałów od 19 do 22 i od 23 do 26 lat częściej używają tego mechanizmu obronnego, niż te z przedziału od 27 do 32 lat.

Nasuwa się następujące wyjaśnienie tego wyniku: pytania ze skali altruizmu dotyczą zachowań związanych z udzielaniem pomocy innym osobom, gdy dana jednostka sama znajduje się w sytuacji wywołującej stres. Pomoc udzielona innym poprawia własne samopoczucie (np. *Gdy jestem smutny z jakiegoś powodu, możliwość udzielenia komuś pomocy pozwala poczuć mi się lepiej*). Biorąc pod uwagę, iż 81% osób badanych z grupy pierwszej i drugiej, tj. od 19 do 22 i od 23 do 26 lat, należy do pierwszych lat formacji do życia zakonnego, można przypuszczać, że użycie altruizmu u tych osób jest nieco nadmiernie podniesione. Mogłoby to być spowodowane np. początkowym entuzjazmem do życia zakonnego i/lub specyficznymi warunkami formacji charakterystycznymi dla nowicjatów i postnowicjatów. Wraz z upływem lat mechanizm obronny altruizmu osiąga swój poziom bardziej „naturalny” obniżając się.

Biorąc pod uwagę wyniki innych opublikowanych badań, donoszących o wzroście altruizmu wraz z wiekiem,⁶⁴ można by postawić hipotezę, że w latach sukcesywnych, w stosunku do przedziału wiekowego badanych kandydatów, użycie altruizmu może u tychże kandydatów wzrosnąć.

⁶⁴ Por. G. E. Vaillant, *Natural history...*, s. 543.

Dla pozostałych mechanizmów obronnych mierzonych przez KMO nie zostały zanotowane statystycznie istotne różnice między średnimi trzech grup wiekowych. Prawdopodobnie przedział wieku osób badanych wynoszący 14 lat, jest zbyt mały, aby można było przy użyciu KMO zaobserwować zmiany w użyciu mechanizmów obronnych lub też zmiany takie nie zachodzą.

Dyskutowane powyżej wyniki nadają się najlepiej do porównania z wynikami, jakie otrzymał Vaillant w swoich badaniach podłużnych nad rozwojem mechanizmów obronnych. Dotyczyły one bowiem również wyłącznie osób płci męskiej, a ponadto, prawie wszystkie mechanizmy obronne mierzone przez KMO znajdują się w modelu hierarchicznym tego autora.⁶⁵

Vaillant zaobserwował, iż porównanie mechanizmów obronnych stosowanych przez osoby w wieku późnej adolescencji, tj. mające mniej niż 20 lat, z mechanizmami stosowanymi przez osoby w wieku od 20 do 35 lat oraz w wieku średnim, wskazuje, iż używanie mechanizmów dojrzałych wzrasta wraz ze wzrostem wieku, podczas gdy używanie mechanizmów niedojrzałych maleje. Nie zostały natomiast zaobserwowane statystycznie istotne zmiany w użyciu mechanizmów neurotycznych.

Łatwo stwierdzić, że wyniki uzyskane w niniejszym studium są zbieżne z tymi, jakie uzyskał Vaillant. Zbieżność ta nie dotyczy jedynie mechanizmów neurotycznych, ponieważ u kandydatów do życia zakonnego, inaczej niż w badaniach Vaillant'a, zostały zaobserwowane zmiany dla dwóch spośród trzech mechanizmów tego poziomu, mierzonych przez KMO, w kierunku zmniejszenia ich używania wraz ze wzrostem wieku.⁶⁶

Podsumowując, można stwierdzić, że hipoteza sformułowana na początku badania została zasadniczo potwierdzona: kandydaci starsi wiekiem, w porównaniu z kandydatami młodszymi, skłaniają się bardziej do używania mechanizmów dojrzałych i na odwrót, używanie mechanizmów mniej dojrzałych zmniejsza się u nich. Zmiany te zostały stwierdzone tylko w stosunku do 6 spośród 13 mechanizmów mierzonych przez KMO, ale tam, gdzie zostały zaobserwowane, zachodzą one (z wyjątkiem altruizmu) w kierunku przewidywanym przez hipotezę. Zmiana odwrotna od przewidywanej w przypadku altruizmu jest w jakiś sposób wytłumaczalna dla grupy osób objętych badaniem. Można przypuszczać, że zaobserwowane zmiany

⁶⁵ Są też i różnice między obydwojema badaniami. I tak Vaillant nie mierzył mechanizmów przy użyciu kwestionariusza, ale oceniał je na podstawie materiałów zebranych w wywiadach klinicznych z osobami badanymi. Ponadto dane, które miał do dyspozycji, dotyczyły tych samych osób na przestrzeni trzydziestu lat, a nie grup osób w różnym wieku.

⁶⁶ Por. G. E. Vaillant, *Theoretical hierarchy...*, s. 110-112; tenże, *Natural history...*, s. 536-540.

w używaniu mechanizmów odzwierciedlają proces psychicznego dojrzewania kandydatów do życia zakonnego, który dokonuje się w ciągu całego okresu formacji.

4. ZAKOŃCZENIE

Badania omówione w niniejszym artykule dostarczają informacji odnośnie rozwoju, wraz ze wzrostem wieku, mechanizmów obronnych u kandydatów do życia zakonnego. Oryginalność tych badań nie polega tyle na samym fakcie zajmowania się rozwojem mechanizmów, ile na objęciu nimi tej specyficznej grupy osób. Wyniki mogą okazać się więc przydatne dla tych wszystkich, którzy pracują jako formatorzy, wychowawcy i ojcowie duchowni wśród kandydatów do życia zakonnego, w tym także dla współpracujących z nimi psychologów.

Otrzymane wyniki odzwierciedlają z dużym prawdopodobieństwem rozwój mechanizmów obronnych u kandydatów do życia zakonnego ze Zgromadzenia Salezjańskiego, między innymi także dzięki znacznemu wskaźnikowi procentowemu przebadanych kandydatów. Dalsze badania mogłyby wykazać czy, biorąc pod uwagę różnice w stylu życia i w posłannictwie, rozwój ten przebiega podobnie u kandydatów z innych zgromadzeń. Interesujące pod tym względem byłoby też przeprowadzenie podobnych badań wśród kandydatów na księży diecezjalnych, a także wśród młodych mężczyzn świeckich.

Wyniki badań wskazują, że proces formacji do życia zakonnego nie wywiera negatywnego wpływu na proces wzrostu psychicznego kandydatów, przynajmniej jeśli chodzi o mechanizmy obronne. Pewien problem stanowi jednak zastosowanie praktyczne omówionych tutaj rezultatów, które nie narzuca się w sposób natychmiastowy. Wydaje się jednak, że mogą one zostać wykorzystane przy planowaniu pracy wychowawczej i/lub terapeutycznej z młodymi zakonnikami, mającej na celu udzielenie im pomocy w kształtowaniu coraz bardziej dojrzałych osobowości, w tym także poprzez stosowanie coraz bardziej dojrzałych mechanizmów obronnych.

ZAŁĄCZNIK

Skale Kwestionariusza Mechanizmów Obronnych

1. ACTING OUT

Z powodu swej porywczosci popadam ciągle w ten sam rodzaj nieprzyjemnych dla mnie sytuacji.

Często jestem zmuszony działać impulsywnie.

Kiedy coś staje mi na przeszkodzie, działam często impulsywnie.

Często pozwalam sobie zapuścić się tak daleko, że inni ludzie są zmuszeni stawiać mi granice.

Gdy czuję się urażony, staję się otwarcie agresywny.

Zdarza się często, że w chwilach zdenerwowania, nim zdążę pomyśleć, mówię lub robię coś, czego potem się wstydzę.

Gdy jestem pod wpływem stresu staję się porywczy.

2. AGRESJA BIERNA

Ludzie często mi mówią, że jestem nadąsany.

Jeśli ktoś zmuszałby mnie do jedzenia, to ja – na odwrót – raczej nic bym nie jadł.

Jeśli mój szef by mnie zbeształ, to prawdopodobnie pracowałbym umyślnie niedokładnie lub powoli, tak by mu się odpłacić.

Jeśli pracuję w grupie i jej członkowie postanowią większością głosów, aby zrobić coś, z czym ja się nie zgadzam lub co nie jest po mojej myśli, to wówczas ociągam się w dalszej współpracy.

Powiedzenie „na złość babci odmrozę sobie uszy” sprawdza się często w moim postępowaniu.

Słyszę często od innych, że udaję męczennika.

Irytuję moich przyjaciół, ponieważ zwracam się do nich o pomoc, gdy jest już na nią za późno.

3. ROZSZCZEPIENIE

Czasami wydaje mi się, że jestem aniołem, kiedy indziej – że jestem diabłem.

Moim zdaniem, ludzie są albo dobrzy albo źli.

Ludzie mówią mi, że widzę wszystko „albo w kolorze czarnym, albo białym”, to jest jako złe lub dobre, nie uznając kolorów pośrednich.

Są chwile kiedy uważam się za moralne zero, kiedy indziej zaś wydaje mi się, że jestem świętym.

4. ZAPRZECZANIE

Słyszę często od innych, że jestem jak struś, który chowa głowę w piasek. Innymi słowy, mam skłonność do ignorowania nieprzyjemnych faktów, jak gdyby nie istniały.

Ludzie mówią mi, że nie chcę widzieć tych faktów, które nie odpowiadają moim zapatrywaniom.

Słyszę często od innych, że wolę zaprzeczać istnieniu problemów niż stawiać im czoło.

Często wolę „zamknąć oczy” niż stanąć twarzą w twarz wobec trudnej dla mnie rzeczywistości.

Gdy przytłacza mnie nawał różnych spraw, szukam często ucieczki od nich poprzez sen, to znaczy kładę się spać.

5. PROJEKCJA

Ludzie zwykle źle mnie traktują.

Często mam wrażenie, że wszyscy są przeciwko mnie.

Większość spraw, które mi się przytrafia, nie wynika z mojej odpowiedzialności.

Nie mogę być obwiniany za to, co robię niewłaściwie.

Pewne osoby knują coś przeciwko mnie.

6. OMNIPOTENCJA-ZWALUTACJA

Przewyższam większość ludzi, których znam.

Często czuję, że przewyższam ludzi, z którymi mam do czynienia.

Szczycę się swoją zdolnością pozbawiania ludzi ich złudnego poczucia wielkości.

Posiadam szczególne talenty, które pozwalają mi iść przez życie bez żadnych problemów.

Uważam, że jestem osobą, która posiada dużo zdolności rozwiniętych w stopniu o wiele wyższym niż u innych ludzi.

Wszyscy, którzy mnie znają, liczą się z moim zdaniem.

7. FORMACJA REAKTYWNA

Gdyby ktoś na mnie napadł i okradł mnie z pieniędzy, to wolałbym raczej, aby zajęto się nim i udzielono mu pomocy, niż aby go ukarano.

Uważam, że kiedy ktoś mnie uderzy, to powinienem nadstawić drugi policzek.

Staram się być miły wobec osób, których nie lubię.

Często zauważam, że jestem bardzo miły wobec osób, które zasłużyły na mój gniew.

Nie mówię źle o osobach, których zachowanie mnie dotknęło lub było dla mnie obraźliwe.

Jeśli ktoś zachował się wobec mnie niewłaściwie, to nie potępiam go za to, ale staram się go raczej wytłumaczyć.

Staram się nie myśleć źle o ludziach, którzy wyrządzili mi krzywdę.

Staram się odplacić dobrem za wyrządzone mi zło.

8. IZOLACJA-INTELEKTUALIZACJA

Ludzie często mi mówią, że nie pokazuję swoich uczuć.

Często stwierdzam, że nic nie odczuwam w sytuacjach, które powinny ze swojej natury wzbudzać we mnie silne emocje.

Czuję się bardziej swobodnie, gdy mówię o swoich myślach, niż gdy mówię o swoich uczuciach.

Wydaje mi się, że jestem jak Indianin, który zachowuje ciągle „kamienną twarz”

Zauważam, że z łatwością przychodzi mi mówić w sposób oschły i bezuczuciowy o najokropniejszych nawet wydarzeniach.

Nie lubię mówić o swoich uczuciach.

Słyszę często od innych, że jestem urodzonym filozofem.

9. AFILIACJA

Gdy jestem w złym nastroju, szukam towarzystwa innych osób.

W sytuacji kryzysowej, starałbym się znaleźć i porozmawiać z inną osobą, która miałaby ten sam problem.

Kiedy mam jakąś trudność, zwierzam się z niej osobie, do której mam zaufanie.

Kiedy jest mi ciężko, szukam kogoś z kim mógłbym porozmawiać o tym, co mnie dręczy.

Kiedy mam jakiś poważny problem zwracam się o radę do mojego kierownika duchowego.

Mam zwyczaj zasięgać rady u przyjaciół, jeśli mam jakiś problem, który samemu trudno jest mi rozwiązać.

10. ALTRUIZM

Możliwość pomagania innym daje mi satysfakcję i gdybym został pozbawiony tej możliwości, popadłbym w przygnębienie.

Kiedy jestem smutny, możliwość udzielenia komuś pomocy poprawia moje samopoczucie.

Zauważam, że kiedy przeżywam jakąś trudność, szukam okazji do udzielenia pomocy innej osobie znajdującej się w potrzebie.

11. ANTYCYPACJA

Kiedy wiem, że czeka mnie jakieś trudne zadanie, np. egzamin lub rozmowa z przełożonym, staram się wyobrazić sobie ewentualny przebieg całej sytuacji i planuję sposoby pomyślnego jej rozwiązania.

Jeśli mogę przewidzieć czas, w którym ogarnie mnie smutne usposobienie, łatwiej jest mi potem sobie z nim poradzić.

Kiedy przewiduję, że może wydarzyć się coś dla mnie bardzo nieprzyjemnego, staram się wyobrazić sobie jak będę się wtedy czuł i jak mógłbym się wtedy najlepiej zachować.

Myszę zawczasu o czekających mnie nieprzyjemnościach i biorę pod uwagę różne alternatywne sposoby uporania się z nimi.

12. HUMOR

Potrafię dość łatwo śmiać się z samego siebie.

Potrafię zwykle dojrzeć zabawną stronę przykrych skądinąd sytuacji.

Moja umiejętność spojrzenia na siebie z pewnego dystansu z uśmiechem pozwala mi łatwiej uporać się z problemami, z którymi się borykam.

Kiedy pracuję w grupie osób, wśród których dochodzi do sprzeczek utrudniających współpracę, moje poczucie humoru przyczynia się do rozładowania napiętej atmosfery.

Uważam, że nawet najbardziej przykre wydarzenie, jakie mi się przytrafiło, miało w sobie coś, na co można by się uśmiechnąć.

Często śmieję się z gaf, jakie zdarzy mi się popełnić.

Moi przyjaciele uważają mnie za osobę, która ma zdrowe poczucie humoru.

13. SUBLIMACJA

Swoje poddenerwowanie wyładowuję robiąc coś konstruktywnego i twórczego, na przykład malując lub rzeźbiąc.

Zajęcie się jakąś pożyteczną pracą chroni mnie przed nastrojem przygnębienia lub poddenerwowania.

Kiedy jestem czymś zdenerwowany, uprawianie sportu poprawia moje samopoczucie.

Kiedy coś wyprowadzi mnie z równowagi, szukam możliwości fizycznego wysiłku, co pozwala odzyskać mi spokój.

Mam hobby, którym się zajmuję, gdy jestem smutny lub zdenerwowany.

14. SKALA KONTROLNA

Zdarza się, że odkładam na jutro to, co powinienem zrobić dzisiaj.

Zdarza się, że myślę o rzeczach zbyt złych, by o nich mówić.

Zdarza się, że śmieję się z nieprzyzwoitych dowcipów.

Czasem wpadam w złość.

Czasem, gdy niezbyt dobrze się czuję, wpadam w zły humor.

Zdarza się, że nie mówię prawdy.

Czasem głosuję na ludzi, o których wiem bardzo mało.

Zdarza się, że powtarzam innym zasłyszane plotki.

Summary

One of the most important constructs of the psychoanalysis is that of the defense mechanism. Although other aspects of psychoanalytic theory have been challenged, and sometimes greatly modified, the mechanisms have been widely accepted even in circles outside the psychoanalysis. Also their relevance to development, personality, adaptation, clinical assessment and psychotherapy has been recognized.

In the last thirty years many empirical researches have been done on the mechanisms which considerably increased our knowledge concerning them. The present article discusses the results of a research on the development of the defense mechanisms among 223 candidates to the religious life, philosophy and theology students, members of the Salesian Congregation in Poland, aged 19-32.

On the basis of the *Defense Style Questionnaire* (DSQ) construed by M. Bond and his collaborators from the Department of Psychiatry of the Sir Mortimer B. Davis – Jewish General Hospital in Montreal (Canada) a new questionnaire in Polish was elaborated for the measurement of the defense mechanisms. The questionnaire, called *Kwestionariusz Mechanizmów Obronnych* (KMO), possesses 13 scales that measure the defense mechanisms (immature ones: acting out, passive aggression, splitting, denial, projection; neurotic ones: omnipotence-devaluation, reaction formation, isolation-intellectualization; mature ones: affiliation, altruism, anticipation, humor, sublimation) and a scale of control.

The KMO was administered to the 223 subjects of the research. At the beginning of the research a hypothesis was formulated according to which the oldest subjects would use more frequently the mature mechanisms and, conversely, less frequently the immature and the neurotic mechanisms in respect to the youngest subjects. To verify the hypothesis on the results of the administration of the KMO to the subjects the variance analysis was made with the age as an independent variable, divided into three levels of age (19-22, 23-26, 27-32), and with the scales of defense mechanisms as dependent variables. Subsequently levels of statistical significance between the means of groups of age were tested. The hypothesis was substantially confirmed: the significant differences between the means of groups of age were found for 6 defenses measured by the KMO. For splitting, reaction formation, isolation-intellectualization, affiliation and sublimation the differences were going in the direction provided by the hypothesis. For the altruism the direction was contrary, but this fact could be explained by the specific type of subjects chosen for the research. The changes in the use of defenses reflect, with great probability, the maturation processes of the subjects and indicates that the formation to the religious life doesn't hinder or damage the psychological maturation of the candidates, at least in the aspect of the defense mechanisms.